

V I T A

MEGJEGYZÉSEK

„A MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÁS FEJLŐDÉSE ÉS FELADATAI” CÍMŰ TERVTANULMÁNY I. RÉSZÉHEZ

Nagy László

A Hadtörténelmi Közlemények 1965. évi 4. számában megjelent tervtanulmány I. részében a szerző hivatkozik a Hadtörténelmi Intézet több olyan munkatársára, akik tanácsaikkal segítséget nyújtottak e felmérő munka elkészítéséhez. A felsoroltak között nevem is szerepel, azonban a tervtanulmány első részének elolvasása után — sajnos — azt kellett tapasztalnom: a szerző az általam nyújtott segítséget annyira nem használta fel, hogy még azokat a kritikai megjegyzéseimet sem vette figyelembe, melyek a nyilvánvalóan elírásból vagy pontatlan megfogalmazásból származó ténybeli tévedéseket kívánták helyesbiteni. Ilyen körülmények között szükségét érzem annak, hogy e rövid kritikai megjegyzés keretében ismételtlen hangot adjak a szerzővel nem egyező véleményemnek.

E lépés megtételének szükségességét csak fokozza az a sokak által ismert körülmény, hogy a tervtanulmány 1965. őszi megkezdett vitaülésén részemről kifejezetten pozitív értékelés hangzott el a munkával kapcsolatban, s csak utaltam néhány vitás kérdésre. Önkritikusan meg kell állapítanom: ez a megnyilvánulás nem volt helyes, még ha abban a reményben tettem is, hogy a szerző a hibákat az előzetes megbeszéléseink alapján ki fogja javítani. Felszólalásom így nem adott teljesen reális képet a vitára bocsátott anyagról, s esetleg nem ösztönözte a szerzőt sem a tervtanulmány kijavításához való önkritikusabb hozzáállásra.

Ami a tervtanulmány egészét illeti, ma is csak pozitívan tudom értékelni a munka elkészítésével járó hatalmas feladat katonához illő bátor vállalását, nem különben számos helyes gondolat felvetését a szerző részéről. Egy tudományág történetét átfogni, eredményeit és hibáit helyesen értékelni, feladatait jól meghatározni — megítélesem szerint — oly nagy feladat, amelynek végrehajtására nem is mernék vállalkozni. Ezért csak elismeréssel tudok tekinteni a tervtanulmány szerzőjére merész lépéséért. Ha a szerző ténylegesen figyelembe vette volna az előzetesen elhangzott kritikai észrevételeket is, meggyőződésem, hogy a munka értéke számottevő mértékben növekedett volna. Mindenekelőtt az elírásokra és pontatlanságokra vonatkozókat, mert e hibák alkalmasak arra, hogy rontsanak bármily kiváló gondolatokat tartalmazó munka tudományos hitelén és értékén, s félreértésekre, félremagyarázásokra adjanak alkalmat.

A nem világos, nem pontos fogalmazásból eredő félreértési lehetőségre előljáróban csak két példát szeretnék megemlíteni:

Az egyik a folyóirat 634. oldalán található, ahol a következőket olvashatjuk: „Horváth Mihály hadtörténelmi állásfoglalását meghatározta azonban az is, hogy a polgári hadtörténetírás e korszakának Habsburg-ellenesége sem volt mentes a helytelen nemzetiségi szemlélettől: *a szláv népek alacsonyabbrendűségét a katonai tulajdonságokra is vonatkoztatta.*” (Kiemelés tőlem — N. L.) Ebben a megfogalmazásban ugyanis a nemzetiségi szemlélet csak azért volt helytelen, mert az alacsonyabbrendűséget a katonai tulajdonságokra is vonatkoztatta. Ismerve a szerző politikai meggyőződését és korábbi írásait, előttem nem vitás, hogy nem ezt akarta mondani! Azonban a pontatlan és félreérthető megfogalmazásával messzemenő következményű félremagyarázásokhoz szolgáltathat tápot.

Ehhez hasonló, nem pontos megfogalmazás található a következő oldalon is, ahol a szerző a két világháború közötti magyar hadtörténetírókat különbségtétel nélkül „ellenforradalmi hadtörténetírók”-nak nevezi. Ez véleményem szerint nem helyes és több ma is élő személyre nézve igazságtalannul sértő, hiszen jelentős részük — tudomásom szerint — nem fejtett ki semmiféle ellenforradalmi tevékenységet, ami miatt „ellenforradalmi” jelzővel lehetne őket illetni. Itt a pontos és helytálló megfogalmazás nyilván „az ellenforradalmi korszak hadtörténetírói” lett volna. Úgyszintén erősen vitatható az is, hogy helyes volt-e az „ellenforradalmi hadtörténetírás” keretébe ágyazva tárgyalni Szabó Istvánt, valamint 1944-ben németül kiadott idézett művét, hisz a szerző sem ellenforradalmi, sem hadtörténelmi nem volt, és idézett műve sem hadtörténelmi munka.

A sajnálatosan nagyszámú, kisebb pontatlanság és ténybeli tévedés teljes felsorolása úgy vélem fölösleges lenne, s elégséges, ha csak utalok néhányra. Részletesen csakis a nagyobb jelentőségű kérdésekben kívánom kifejezni ellenvéleményemet, s a kisebb jelentőségűekben csupán néhány utalással élek:

Így például szóvá kell tenni a 647. oldalon a 62. sz. jegyzet helytelen forráshivatkozásait, a 74. sz. jegyzetben Károlyi Árpád téves minősítését, úgyszintén a 75. sz. jegyzet téves hivatkozásait, a 79. és 80. sz. jegyzet téves évszámjelöléseit, a 652. oldalon Angyal Dávid és idézett munkájának téves értékelését, a 84. sz. jegyzetben található téves évszámot, a 646. és 651. oldalon található évszázadokat érintő elírásokat.

Ugyanígy csak utalni kívánok az eléggé gyakori fogalmazási pontatlanságokra is, amelyek néha már egyenesen az érthetőség rovására mennek, mint például az alábbi körmondat esetében:

A szerző itt kifejti, hogy a tervtanulmány a végvári rendszer problematikájából csupán érintőleg kívánta felvillantani a kardinális kérdések egyik oldalát. „Tette ezt azért, hogy rámutasson: míg a parasztmozgalmak véres leverése, a rendi anarchia a mohácsi vészhez, az ország két, illetve három részre szakadásához vezetett; *addig ennek a jelenségnek a másik oldala: a magyarországi késői feudalizmusban a végvár rendszer társadalmi és gazdasági struktúrája* (aminek döntő oka az elmaradt városfejlődés is) és az erre épülő hadszervezet viszont megakadályozta az ország teljes pusztulását.” (649. o.) E mondat többszöri átolvasása után sem tudtam megérteni, melyik jelenségnek a másik oldala „a végvár rendszer társadalmi és gazdasági struktúrája”? A parasztmozgalmak leverésének? A rendi anarchiának? A mohácsi vésznek? Az sem világos előttem, minek volt döntő oka az elmaradt városfejlődés? A végvári rendszer „gazdasági és társadalmi struktúrájának”? Az ilyen érthetetlen fogalmazásban elvesznek még a legkiválóbb gondolatok és megállapítások is, mert az olvasó egyszerűen nem érti, hogy a szerző mit is akart mondani!

A téves évszámoknál, elírásoknál, pontatlan vagy nem kielégítő fogalma-

zásoknál lényegesebbek azonban azok a tartalmi kérdések, amelyekkel nem értek egyet, s szükségesnek tartom, hogy ellenvéleményemnek írásban is hangot adjak. Noha ezek a problémák nem egyforma súlyúak, a könnyebb nyomonkövetés érdekében a tervtanulmány első részének felépítését követve kívánom azokat elmondani — a teljességre és részletes kifejtésre való törekvés igénye nélkül.

I. A tanulmány első oldalán, az 1. sz. lábjegyzetben a szerző a következőkre hívja fel a figyelmünket:

„Különbséget kell tennünk a tudományos munka és a propaganda között. A marxista hadtörténetírás feladata, hogy tudományos feldolgozással alappozza meg a propagandamunka hatásfokát. *A propaganda nem tárgya és nem is lehet területe a hadtörténettudománynak.*” (631. o.) (Kiemelés tőlem — N. L.)

E figyelmeztetést olvasva kétségek merülnek fel a propaganda szó pontos értelmezésével és használatával kapcsolatban, hiszen a kifejezés: *terjesztést, hirdetést, reklámozást jelent.* Ebből — véleményem szerint — világosan következik, hogy valamely tudományos munka — így például a hadtörténetírás kutatásból és feldolgozásból álló folyamata — nem téveszthető össze valaminek a terjesztésével, hirdetésével, reklámozásával. A propagandamunka bármire irányulhat, például még a tudományos eredmények terjesztésére, hirdetésére is. Éppen ezért szerintem nem helyes a „hadtörténettudományt” és a propagandamunkát ily módon sem összehasonlítani, sem szembeállítani egymással. Talán a népszerű és a tudományos munka közötti fokozati különbségre akart itt utalni a szerző? Ha igen, akkor nem ártott volna világosabban fogalmaznia a párhuzamba állításnál.

II. Továbbmenve, nem tudok egyet érteni a tervtanulmány következő megállapításával sem:

„Súlyosbította a hadtörténetírásunknak ezt a helyzetét” — [ti. az elméleti színvonal gyengeségét, a marxizmus alkalmazásának egysíkúságát] — „hogy ebben az időben már a tudományos életben is eluralkodott a személyi kultusz légköre. *Az ezt eredményező dogmatizmus a társadalmi s ezen belül a katonai folyamatokat nem az általános és egyedi differenciáltságában, hanem a törvényszerűségek sematikus felfogásában ábrázolta.*” (636. o.) (Kiemelés tőlem — N. L.)

E megállapítással kapcsolatban mindenekelőtt *hiányolni kell az 1950-es évek hadtörténetírásának részletes konkrét kritikai elemzését*, ami pedig — véleményem szerint — a tervtanulmány elsőrendű fontosságú feladata lett volna. Az idézetek ugyanis — szerintem — nem tekinthetők elfogadható és kielégítő kritikai elemzésnek, többek között a következők miatt sem:

1. Vitathatónak tekintem azt a megállapítást, hogy a személyi kultuszt a dogmatizmus eredményezte. Véleményem szerint sokkal inkább tekinthető maga a dogmatizmus a személyi kultusz következményének, mint fordítva, hiszen nyilván előbb alakul ki valamely személy kultusza, s csak azután válnak e személy tanai dogmákká.

2. A dogmatizmus nem „ábrázolta” sem a társadalmi, sem a katonai folyamatokat. Véleményem szerint legfeljebb arról lehet szó, hogy a dogmatikus módszer eredményeképpen a társadalomtörténet és a hadtörténet ábrázolása sok hibát tartalmazott, stb.

3. Fölöttébb szükséges lett volna annak közérthető és konkrét kifejtése is, hogy az 1950-es évek hadtörténetírását illetően mire vonatkozik az általános és egyedi differenciáltságának hiányolása?

III. Historiográfiai szempontból vitatható a tervtanulmány ama megál-

lapításának pontossága, hogy a magyar polgári történetírás „... kizárólag, eqysíkián a török megszállásban látta a fejlődés megtörésének, és más útjának az okát.” (646. o.) Ez a felfogás ugyanis csak a polgári történetírás egyik ágának, az ún. aulikus, labanc, a Szekfü Gyula történeti munkáiban kicsúcsosodó, „nagymagyar” történeteszemléletnek volt az álláspontja. A magyar polgári történetírás másik ága, a kuruc, protestáns, az úgynevezett „kismagyar” történeti koncepció képviselői éppen ellenkezőleg; kisebbsíténi igyekeztek a török uralom negatívumait, s a magyarországi fejlődés elmaradásának döntő okát a Habsburg-uralom negatívumaiban keresték. Szükséges lett volna tehát — ha már említésre kerül — mindkét irányzat rövid ismertetése és bírálata.

IV. Hasonlóan hiányos — szerintem — a következő oldalon található problémakör kifejtése is, ahol a következőket olvashatjuk: „... marxista történetírásunknak meg kellett küzdenie az 1950-es évek szemléletével is, amely a XVI—XVIII. századi időszakot a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetnek tekintette.” (Ennek bizonyítására lábjegyzetben a következőket írja: „Révai József koncepciója volt, hogy a nemesi árutermeles az eredeti tőkefelhalmozódáshoz, a kapitalista viszonyokhoz vezet.”) A továbbiakban pedig a tanulmány írója kategorikusan leszögezi:

„Ma már helyes álláspontot alakított ki a marxista történettudomány újabb forráskutatások révén is, amikor ezt a korszakot *késői* és nem bomló *feudalizmusnak* tartja.” (647. o.)

Mindenekelőtt nem árt megemlíteni, hogy a kapitalista mezőgazdaságnak a nemesi árutermelesből, a földesúri gazdaságból való kifejlődését korántsem Révai József vetette fel először, s nem is tekinthető az egyedül az ő koncepciójának. Például Lenin is részletesen kifejti ezt a fejlődési utat az orosz mezőgazdaságra vonatkozóan a kapitalista viszonyok kialakulásával kapcsolatban.¹

Továbbmenve, ami a XVI—XVIII. századi időszak pontos meghatározását illeti, az még korántsem annyira egyértelműen eldöntött és lezárt kérdés a történeti irodalomban, mint amilyennek azt a tervtanulmány szerzője tekinti. Pach Zsigmond Pál szerint ezt az időszakot magyarországi viszonylatban „a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet előzményeinek, előtörténetének lehet csupán tekintenünk” s a XVIII. század „jó részével együtt a kései feudalizmus — Közép- és Kelet-Európára sajátos — korszakának kell minősítenünk.”² Ugyanakkor azonban — véleményem szerint — nem helyes figyelmen kívül hagyni e kérdésnél többek között olyan eltérő véleményt sem, mint Szaharov szovjet történészét, aki tanulmányában a következőket fejt ki: Sokan eltúlozzák Oroszország és a többi kelet-európai nép fejlődésének elkésített voltát, s ezzel voltaképpen azoknak a nyugati koncepcióknak kedveznek, amelyek szerint Kelet-Európa elkésített fejlődése és ennek erőszakolt behozása miatt a totalitarizmusba került, míg nyugaton az individualizmus és a szabadság fejlődött ki. A XVII. században tehát nem lehet csak a jobbagytartó rendszer megerősödését látni, hanem ezzel ellentétes tendenciákra is fel kell figyelni.³

Kétségtelen, hogy a magyar hadtörténetírás fejlődését és feladatait tárgyaló, korlátozott terjedelmű tanulmánynak nem elsőrendű feladata a társadalomtörténeti periodizációs vita anyagának széles körű ismertetése. Sőt,

¹ Lenin Művei. 13. köt. Budapest, Szikra, 1954. 241—242. o.

² Pach Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVIII. században. Budapest, 1963. 253.; Ugyanő: Marxista történettudományunk fejlődésének problémái. Századok, 1964. 5—6. sz. 1020—1021. o.; Uő.: Optimizmus és objektív történeteszemléletünkben. Társadalmi Szemle, 1966. 7—8. sz. 106—114. o.

³ A. N. Szaharov: Antifeudális tendenciák a XVIII. századi orosz faluban. Voproszi Isztorii, 1964. 3. sz. 69. és a következő oldalak.

mint nem feltétlenül szükséges — szerintem — nyugodtan ki is maradhatott volna ebből a tanulmányból ez a rész, hogy helyet adjon a tanulmány tematikája szempontjából fontosabb hadtörténelmi kérdések részletesebb kifejtésének. Ha azonban a szerző ezek ellenére kategórikus társadalomtörténeti periodizációs meghatározást kívánt alkalmazni, akkor nem ártott volna azt az ellentétes vélemények figyelembevételével megtenni.

V. *A történelmi tények tükrében nem tudok egyetérteni a tanulmánynak a XVI—XVII. századi török hadművészetről tett értékelésével.* E problémáról a következőket olvashatjuk:

„A várostrom művészetét a török hadsereg még a XVII. század első két évtizedéig sem tudta a kor színvonalán elsajátítani.” (648. o.) „Egyes hadtörténeszek felvetik — fűzi hozzá a szerző a továbbiakban —, hogy ennek ellentmondanak azok az eredmények, amelyeket a törökök elértek a XVI. században a magyar várak ellen vívott harcaikban. Ha áttekintjük a törökök ilyen irányú sikereit, azonnal szembeötlik, hogy a magyar végvárrendszerből a hadászati szerepet betöltő várak közül keveset tudtak elfoglalni. A várostromuk sikerét is legtöbbször alapvetően a védők elégtelen fegyverzeti, anyagi ellátottsága és a fizetetlen zsoldos katonaság demoralizáltsága eredményezte.” (649. o.) (Kiemelés tőlem — N. L.)

A tervtanulmányban egyetlen forrás sincs megjelölve e hadművészeti szempontból nagyon jelentős állítások alátámasztására, így tehát úgy kell felfogni azokat, mint a szerző egyéni gondolatát, véleményét. Nem tudni azonban, milyen konkrét történelmi tényekre alapozza e nagyfontosságú megállapítását? Ha ugyanis számba vesszük, hogy a törökök a hadászatiilag fontos várak közül elfoglalták a XVI. században a déli végvárrendszer erős várait, továbbá Székesfehérvárt, Esztergomot, Temesvárt, Lippát, Jenőt, Gyulát, Szolnokot, Egert, Szigetvárt, Gyórt, Nagykanizsát — hogy csak a legfontosabb várakat említsük —, a történelmi tények a török várostromművészet hatékonysága mellett sorakoznak fel. A hadtörténeti irodalomban már korábban is meglehetősen elfogadott volt az az álláspont, hogy az adott időszakban Európában a török tűzérség — ezen belül az ostromtűzérség — a legfejlettebbek közé tartozott. *A várak elhúzódó ostroma és némely esetben sikertelensége nem a török hadsereg ostromművészetének gyengeségén múlt, hanem azon, hogy ebben az időben a védelem eszközei sokkal erősebbek voltak a támadás eszközeinél, s ezért egy vár többszörös erejű támadót is fel tudott tartóztatni.* Ezt bizonyítja számos történeti példa a harmincéves háború időszakából is, a legkorszerűbb nyugat-európai seregek várostromműveleteiből.

VI. Továbbmenve le kell szögezni azt is, hogy nagymértékben ennek az általános hadművészetfejlődési helyzetnek volt az eredménye, hogy a magyar várrendszer — jelentős külföldi támogatással — képes volt lelassítani, sőt egy-egy időszakra meg is állítani a török hódítók előnyomulását. Ez volt a döntő oka — természetesen párosulva azokkal az erkölcsi tényezőkkel, amelyek a magyar várvédők honvédó hősi helytállásából adódtak — annak a hadászati eredménynek, hogy a töröknek nem sikerült a XVI. század végéig egész Magyarországot elfoglalnia.

A szerző ezzel szemben azt tekinti döntő oknak, hogy a magyar hadművészetnek az évszázadok folyamán kialakult egy „speciális vonása”: „A gyeplűvel alapuló, »lesvetés«-i határvédelem és a XII. század közepétől kezdődő várvédelem sajátos ötvözetéből jött létre és fejlődött ki a magyar várvédelmi hadászat és harcászat.” (648. o.) E megállapítás helyessége — azonkívül, hogy nem veszi figyelembe a korabeli hadművészetfejlődés általános jelenségeit — vitatható például abból a szempontból is, *hogy milyen mér-*

tékben lehet a mohácsi csatavesztés után magyar várvédelmi hadászatról beszélni, amikor a hadászati vezetés idegen kézben volt?

VII. Nem tudok egyet érteni a tervtanulmánynak azzal a részével sem, amelyik hiányolja a „Báthory István törökellenes harcáról” szóló „hadművészettörténeti marxista szintézis”-t. A szerző szerint ez a hiányosság a „dogmatikus szemlélet” miatt következett be, s Báthory Istvánnak lengyel királyként viselt „oroszelleses háborúi miatt” hanyagolta el marxista hadtörténetírásunk a Báthory István törökellenes harcáról szóló hadművészet-történeti marxista szintézis elkészítését. (650. o.)

Nem tudok egyet érteni e megállapítással azért, mert a történeti kutatás eddigi eredményei szerint Báthory István nem vívott olyan törökellenes harcokat, amelyekről „hadművészettörténeti szintézist” lehetett volna készíteni! Török hódítás növelését megakadályozni szár-dékozó védelmi tervről vagy apró „illegális” portyákról nem lehet hadművészet-történeti szintézist készíteni! Ez volt az oka annak, hogy az 50-es években nem készült hadművészet-történeti marxista szintézis e problémakörrel, s ebből adódóan — véleményem szerint — nem készülhet a jövőben sem ilyen munka.

VIII. Nem tudok egyet érteni a tervtanulmánynak azzal a részével sem, amely az osztályharcokról és függetlenségi küzdelmekről évek óta folyó vitával foglalkozik. A 655. oldalon e kérdéstről a következőket olvashatjuk:

„Tévedés ne essék, nem az volt a személyi kultusz idealista szemlélete, hogy ha a történelmünket az osztályharcok története mellett a függetlenségi és szabadságharcok történetének is tekintette volna, hanem az, hogy ezt a sorrendet megfordította. Maga Molnár Erik és a megindított vita ezt a tarthatatlan álláspontot sok oldalról cáfolta meg.” (Kiemelés tőlem — N. L.)

Mint e vitának egyik résztvevője, mindenekelőtt kénytelen vagyok megállapítani, hogy Molnár Erik elvtárs nem azt kifogásolta, amit a tervtanulmány állít, hanem éppen amiatt támadta Rákosi Mátyás történetiszemléletét, mert — véleménye szerint — Rákosi „a magyar történetet nem csak osztályharcok” történetének tekintette, hanem „a nép által vívott függetlenségi és szabadságharcok sorozatának” is.⁴ (Kiemelés tőlem — N. L.) Az 1950-es évek történetírása — vagy a tervtanulmány terminológiája szerint „a személyi kultusz idealista szemlélete” — ugyanis soha nem tekintette a magyar történetet függetlenségi és szabadságharcok története mellett osztályharcok történetének. Ezt az állítást a tervtanulmány nem bizonyítja az idézett Rákosi beszédrészlettel (amely különben felszabadulásunk tizedik évfordulója alkalmából, az operaházi ünnepségen hangzott el: „Erőnk — a párt és a nép összeforrottsága” címmel). Molnár Erik pedig a kialakult vita során azt támadta, amit a tervtanulmány helyesnek ítél, s ennek ellenére érthetetlen módon a tervtanulmány írója a kérdésben mégis Molnár Erikkel ért egyet!

IX. Nem tudok egyet érteni azokkal a megfogalmazásokkal és érvekkel sem, amelyekkel a tervtanulmány szerzője R. Várkonyi Agnessel vitatkozik. A 656. oldalon ugyanis a következőket olvashatjuk:

A nemesség által megfogalmazott „nemzeti ideológia az osztályharc szempontjából ellentétes, az igazságos háború szempontjából katonailag szükséges a szemben álló osztályok számára. S igazságos háború esetén az utóbbi átmenetileg elsődleges szerepet játszik. Az ez ellen való fellépés az elnyomott osztályok részéről retrográd.” „Tehát a katonai szabályzatokat — igazságos háború esetén — az osztályellentétek tükrében egysíkúan bírálni

⁴ Uj Irás, II. évf. 11. sz. 1236. o. és Történelmi Szemle, 1963. 2. sz. 246. o.

annyt jelent, mint a háború megvívásának egyik sarkkövét: a hadsereg erkölcsi-politikai szilárdságát meggyengíteni.” (Kiemelés tőlem — N. L.)

Véleményem szerint mindenekelőtt *helytelen az osztályharc szempontjait így szembeállítani valamiféle azon kívül eső, katonai szempontokkal*. Még igazságos háború esetén is az, hiszen egy háború igazságos vagy igazságtalan jellegét a háborúnak a gazdasági, társadalmi haladáshoz fűződő viszonya dönti el. A gazdasági és társadalmi haladás követelményei viszont nem lehetnek ellentétesek az elnyomott osztályok osztályérdekeivel. Ha tehát egy háború igazságos, a gazdasági és társadalmi haladást elősegítő, az elnyomottak részére kedvezőbb osztályharc feltételeket teremtő háború, akkor annak ideológiája nem lehet egyértelműen ellentétes az osztályharc szempontjából az elnyomottak érdekeivel, s mégkevésbé a tervtanulmány fogalmazása szerint „*a szemben álló osztályok*” érdekeivel!

Tovább tárgyalva a problémát, le kell szögezni azonban azt, hogy *az osztályhadseregekben — még igazságos háborúk idején is — az ellentétes osztályok érdekei és céljai soha nem esnek teljesen egybe*. A háború terheit pedig mindig az elnyomottak viselik fokozott mértékben. A hatalom a hadseregben is döntő mértékben az uralkodó osztály kezében van, s e hatalmat sohasem csak az elnyomottak érdekeivel is ideiglenesen egybeeső célkitűzések érdekében használja fel, hanem az elnyomottak fékentartására, saját osztályérdekeinek sokszor a nemzeti érdekek rovására történő biztosítására is. *Éppen ebből adódóan a nemzeti ideológiával nem azonosítható fegyelmi szabályrendeletek, a legtöbb esetben egyben osztályharc fegyverek is az uralkodó osztály kezében, a fegyelmi kilengések pedig sokszor az elnyomottak osztályszembenállásából fakadnak*. Nem lehet tehát kategorikusan kijelenteni, hogy retrográd az elnyomottak fellépése a nemzeti ideológiának a fegyelmi rendelkezésekben tükröződő megnyilvánulásai ellen — még igazságos háborúkban sem!

A katonák fegyelmetlenségét az osztályhadseregekben mindig konkrétan kell vizsgálni és megítélni. Nagyon helytelen lenne ugyanis arra az álláspontra helyezkedni, hogy az „össz nemzeti célok” csak az elnyomott osztályok tagjaitól követelnek lemondást. A fegyelmi rendelkezésekben és a végrehajtás folyamatában meg kell keresni a katonai szükségesség határát, s elválasztani ettől az ezen túlmenő retorziós, s pusztán az osztályuralom és kizsákmányolás biztosítására irányuló törekvést az uralkodó osztály részéről. A Habsburg-ellenes harcok történetében például szinte általános jelenség, hogy a küzdelmeket vezető nemesség törvényeket hoz a jobbágyok önkéntes hadrasereglésének megakadályozására. Elrendelik a katonának állt jobbágyok visszaadását földesurának, s általában szigorú büntetéseket róznak a földesurát elhagyó jobbágyra. Ezek a törvények mindenekelőtt gyengítik az össz nemzeti cél; az idegen elnyomás megszüntetésére irányuló törekvés megvalósításának lehetőségeit. Ugyanakkor ezek a törvények egyformán irányulnak a hadseregben önfeláldozóan harcoló jobbágyok és a hátsószakban csavargó, dúló, fosztogató elemek ellen is. *Mindez arra figyelmeztet, hogy az osztályhadseregekben folyó fegyvelmes problémája erősen bonyolult és sokrétű még igazságos háborúk esetén is; függvénye az adott osztályviszonyoknak, történelmi körülményeknek*. Véleményem szerint a tervtanulmány szerzője, noha „egysíkú bírálat”-ot kifogásol R. Várkonyi Ágnesnél, maga sem veszi figyelembe kellő módon e problémakör bonyolultságát és sokrétűségét, s pontatlanul fogalmaz az általam idézett és kiemelt megállapításban.

X. Több szempontból nem tudok egyetérteni a tervtanulmánynak azzal a részével sem, amelyik „haditechnika szerepét” vizsgálja „az európai és így az osztrák abszolutizmus gazdasági és társadalmi fejlődésében”. „Eddigi

kutatásaink alapján — írja a tanulmány szerzője — számos tény arra mutat, hogy az abszolutizmusnak, mint politikai formának gazdasági alapját igen nagy mértékben fejlesztette és erősítette a haditechnika fejlődése.” (658. o.)

E megállapítással kapcsolatban — ha mellőzzük is azt a körülményt, hogy a téma nem tartozik szorosan a magyar hadtörténetírás helyzetét és feladatait felmérő tanulmányba —, mindenekelőtt szeretném megjegyezni a következőket:

1. A szerző nagy fontosságú és újszerű állításának alátámasztására *egyetlen forrást sem jelöl meg*, s érveit és számadatait is minden forrásmegjelölés nélkül teszi meg, ami meglehetősen szokatlan módszer tudományos igényű tanulmányban.

2. Ha a forráshivatkozás nélkül el is fogadnánk például annak az adatnak a hitelességét, hogy Franciaországban a XVII. században a hadiiparral foglalkozó és hadiipari cikkekkel kereskedő parasztcsaládok száma 316-ról 627-re nőtt — ez még akkor sem bizonyítana nagyobb társadalmi változást a körülbelül kétmillió franciaországi jobbágycsalád viszonylatában.

3. Továbbmenve, eddigi történeti ismereteink tükrében csak kételkedéssel lehet fogadni annak a megállapításnak a helytállóságát, hogy a tárgyalt korszakban (XVII—XVIII. század):

„Mind Ausztriában, mind Franciaországban és Poroszországban az új fegyvereket a hadiiparral foglalkozó parasztcsaládok gyártották és foglalkoztak ezek eladásával. Ahol pedig már kialakult polgárság volt, ott maga a polgárság gyártotta ezeket és kereskedett velük. (660. o.)

E kérdésnél mindenekelőtt nem lehet tudni, hogy például *Franciaországot miért nem sorolja a szerző azok közé az államok közé, ahol a tárgyalt korszakban (XVII—XVIII. század!) már kialakult polgárság volt?* Úgyszintén nem világos az sem, hogy milyen *új fegyverekre* gondol a tanulmány írója, amelyeket parasztcsaládok gyártottak? Eddigi ismereteink szerint ugyanis az új fegyvereknek számító lőfegyvereket megjelenésüktől kezdve városokban készítették a különböző fegyvergyártó céhek tagjai. A XVI. századi Magyarországon például 23 városban volt ágyúöntő ház és 32 városban lőporkészítő műhely. Magyarország pedig ebben az időben korántsem tartozott a fejlett polgársággal rendelkező országok élvonalába! Ezekután meglepő és véleményem szerint nem bizonyított az az állítás, hogy *fejlett nyugat-európai országokban még évszázadokkal később is parasztcsaládok foglalkoztak az új fegyverek gyártásával és eladásával!*

Röviden összefoglalva ezek voltak azok a legfontosabb indokok, amelyek az ellenvéleményeimet kifejtő kritikai cikk megírására késztettek. Mindent összevetve, az a meggyőződésem, hogy a szerzőnek a tervtanulmány megírásába fektetett hatalmas energiája sokkal gyümölcsözőbb eredményt hozott volna, ha egy kevés energiát szentel még az elhangzott és írásban megkapott segítő szándékú kritikák alaposabb megszívlelésére és hasznosítására; a fogalmazás pontosítására, az elírások korrigálására is. Ami pedig a felvetett vitakérdéseket illeti, azok tisztázása úgy vélem előbbre viszi a hadtörténetírás fejlődését, ami közös törekvése és érdeke mindnyájunknak.